

România, într-un stadiu atipic al celei de-a doua tranziții demografice*

Cornelia Mureșan

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Abstract. *The last two decades of socioeconomic transition, started in Romania with the fall of the authoritarian communist regime and with the end of the centrally planned economy at the end of 1989, have been decades of important demographic changes, as well. This study tries to overview the onset of the Second Demographic Transition in the country, using the Netherlands as benchmark. We found that most of the „threshold levels” were surpassed in the period 1990-1996, even if some evolutions were onset much earlier and interrupted by the pro-natalist policies during the so-called „golden age” of communist times. Passed thresholds levels concern especially fall and long-lasting low fertility, postponement of childbearing and marriage (more marriage than childbearing), drop in marriage rates. However, a few other threshold levels have not yet been surpassed: marriage is still stable, ultimate celibacy is still rare, and modern contraception yet is not a current practice.*

Keywords: Second Demographic Transition, low fertility, postponement of childbearing and marriage, weakening of marriage as an institution, contraceptive behavior, Romania.

Cuvinte-cheie: a doua tranziție demografică, nivel scăzut al fertilității, amânarea nașterii și a căsătoriei, slăbirea instituției familiei, comportament contraceptiv, România.

Deși sintagma „a doua tranziție demografică” este încă neadoptată integral de comunitatea demografilor (spre deosebire de mult mai răspândita sintagmă „tranziție demografică”), manifestările demografice asociate conceptului sunt clar documentate, și pot fi catalogate ca aparținând *postmodernismului demografic*. Fenomenele asociate sunt catalogate în literatura de specialitate în categorii care privesc: 1) scăderea nivelului fertilității, 2) amânarea nașterii și a căsătoriei, 3) slăbirea instituției familiei și 4) modernizarea comportamentului contraceptiv. Momentul angajării definitive a unei populații pe calea postmodernizării demografice poate fi evidențiat pe baza unui set de criterii referitoare la trecerea unor praguri-limită a unui număr

de 11 indicatori demografici, un cadru analitic propus de Sobotka și colaboratorii (2003, p. 257) și adoptat și de noi pentru a evalua stadiul în care se află România.

Fertilitatea: e persistent foarte scăzută, nu mai e fertilitate timpurie, dar nu e nici fertilitate târzie

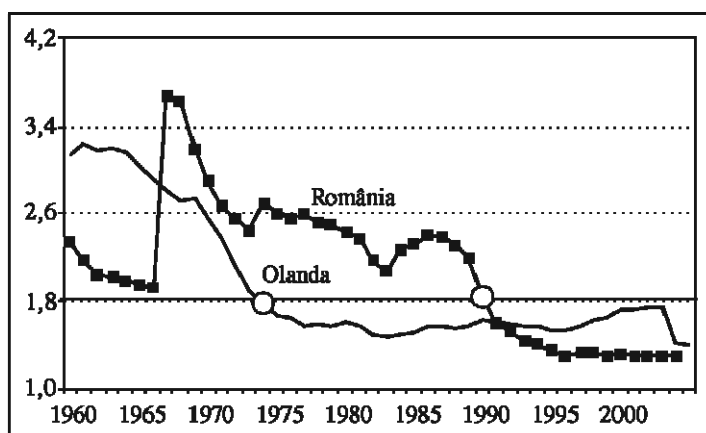
Unul dintre primele fenomene proprii postmodernismului demografic a fost scăderea fertilității sub nivelul necesar înlocuirii generațiilor (o rată totală a fertilității de circa 2,1 copii pe femeie). După anul 1990, România a avut rate totale a fertilității mai scăzute decât

pragul de 1,8 copii pe femeie, iar din 1995, chiar 1,3 copii pe femeie, intrând, astfel, în rândurile celor câteva țări cu fertilitate „foarte scăzută” (figura 1a). Cadrul nostru teoretic, de încadrare a unei țări în procesul schimbărilor celei de „a doua tranziții demografice”, cere o rată totală de fertilitate sub 1,8 care să persiste cel puțin cinci ani la rând. La acest criteriu România îndeplinește condiția cu începere din 1991, iar dacă și celelalte 10 criterii se dovedesc a fi satisfăcute, vom putea afirma că ea a intrat în prima fază a celei de „a doua tranziții demografice” cu o întârziere de circa două decenii față de Olanda¹, țara occidentală aleasă pentru comparație. Ceea ce mai diferențiază fertilitatea celor două țări este că România nu a avut un *baby-boom* de mare anvergură după cel de-al Doilea Război Mondial cum a avut Olanda, și fertilitatea ei n-a avut de unde să cadă atât de vertiginos după terminarea unei eventuale astfel de faze. În anii '60, în România, descreșterea fertilității era de așa natură încât ea scădea sub nivelul de înlocuire a generațiilor, ceea ce era o premieră mondială pentru acele timpuri. Asta denotă nu o întârziere față de Olanda, ci chiar o devansare cu 10 ani. Însă politica pronatalistă implementată în a doua jumătate a anilor '60 de către guvernul comunist nu numai că a

deturnat, ci a și inversat trendul abia instalat. Cunoscută ca fiind una din cele mai de succes politici demografice, dacă le evaluăm în termeni de număr de nașteri suplimentare (nu și după alte criterii!), politica pronatalistă românească din „epoca de aur” a încetat să mai aibă efect după căderea regimului comunist.

Contribuția femeilor tinere, sub vârsta de 25 ani, la rata totală a fertilității a început să scadă cu peste 20% față de valoarea realizată în anul de maxim (1965, în cazul nostru, pentru că nu punem la socoteală perioada de pronatalism „forțat” a regimului comunist) abia după 1995, când al doilea criteriu din schema noastră devine îndeplinit. Aceasta înseamnă un decalaj de un sfert de secol față de Olanda (figura 1b). Următorul declin previzionat (de 60%), necesar intrării în cea de a doua fază a tranziției demografice postmodernizatoare, nu a fost încă atins.

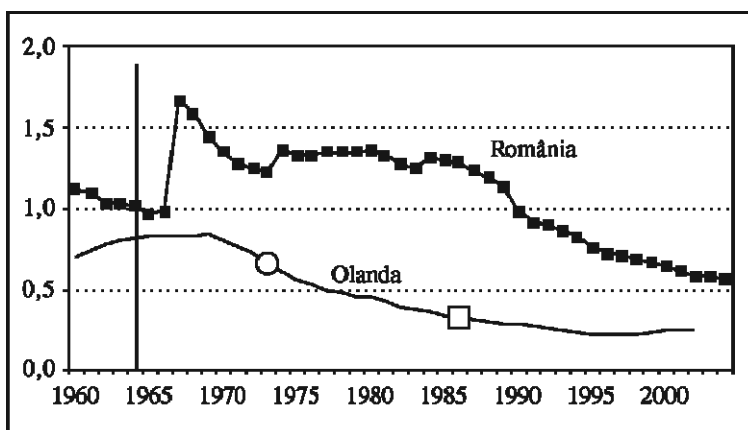
Din punctul de vedere al celui de al treilea criteriu, referitor la contribuția femeilor în vârstă de peste 30 ani la rata totală a fertilității (figura 1c), momentul începerii primei faze a postmodernizării demografice este considerat atunci când se atinge cel mai scăzut nivel, chiar înainte ca fertilitatea să crească. Când creșterea depășește 20% din valoarea realizată la intrarea în tranziție, se

Sursa: Consiliul Europei, *Recent Demographic Developments in Europe*, 2004.

Notă: Cercurile indică intrarea în prima fază a celei de „a doua tranziții demografice.

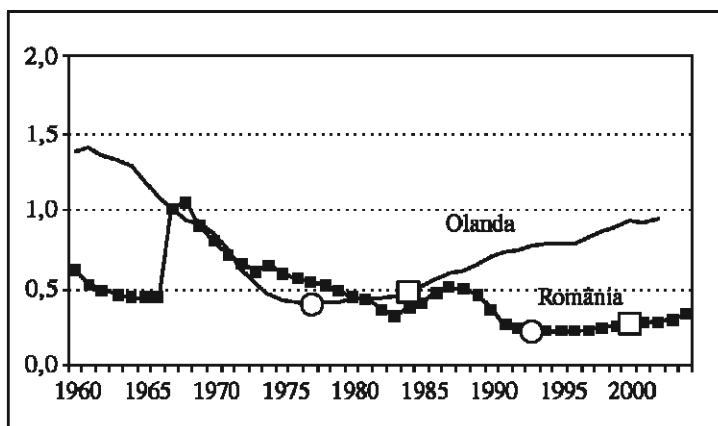
Figura 1a. *Evoluția ratei totale de fertilitate*

Sursa: Calcule ale autoarei pe baza datelor publicate în *Recent Demographic Developments in Europe*, 2004 (Consiliul European).

Notă: Cerul indică intrarea în prima fază a „cele de a doua tranziții demografice”, pătratul indică intrarea în faza avansată.

Figura 1b. Contribuția femeilor sub vârsta 25 ani la rata totală de fertilitate

Sursa: Calcule ale autoarei pe baza datelor publicate în *Recent Demographic Developments in Europe*, 2004 (Consiliul European).

Notă: Cercurile indică intrarea în prima fază a celei de „a doua tranziții demografice”, pătrățelele indică intrarea în faza avansată.

Figura 1c. Contribuția femeilor de 30 ani și peste la rata totală de fertilitate

consideră că începe faza a doua, cea care desăvârșește procesul. Contribuția minimă a fost în România de 0,22 nașteri pe femeie și a avut loc în anul 1993. După aceea, contribuția la rata totală a fertilității începe să crească, depășind pragul de 20% cu începere din anul 2000. Față de Olanda, unde crește-

rea a început din 1977, există un decalaj de 16 ani. În afara acestui decalaj, la care bineînțeles ne așteptăm, mai există o diferență majoră: fertilitatea femeilor peste 30 de ani nu a crescut atât de ferm și de convingător ca în cazul femeilor olandeze (0,95 copii pe femeie contribuție în anul 2003 în Olanda,

față de numai 0,25 contribuții la noi). În România, fertilitatea târzie este încă departe de a fi o practică obișnuită, iar acest lucru poate fi considerat, dintr-un anumit punct de vedere, un avantaj. De exemplu, pentru o posibilă politică de redresare a fertilității actuale foarte scăzute, în România nu ar fi încă nevoie a se recurge masiv la costisitoarele tehnologii de reproducere asistată, necesare mai ales în acele țări unde modelul cultural de fertilitate târzie „împinge” cuplurile să-și aducă pe lume copiii către sfârșitul perioadei lor de reproducere.

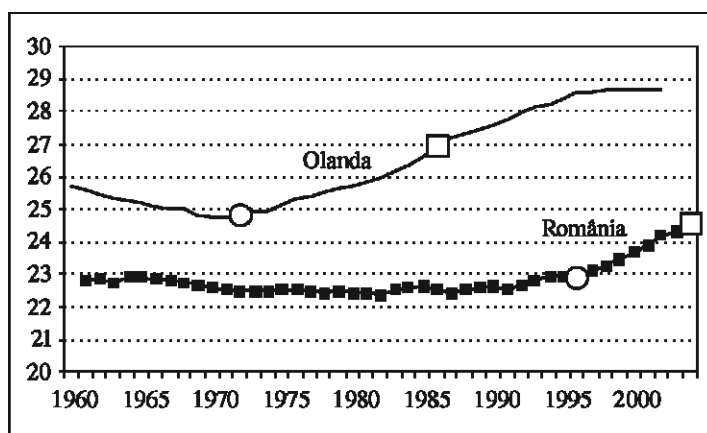
Amânarea căsătoriei și a nașterii: „mai bine necăsătorită decât fără copil”

Una dintre cele mai distinctive trăsături ale postmodernizării demografice este, fără îndoială, fenomenul amânării căsătoriei și al nașterilor. Acesta este clar observabil în figurile 2a, 2b, 2c.

Decalajul este relativ mare față de Olanda și se adâncește cu timpul. Vârsta medie la prima naștere a început să crească în România abia după anul 1996 (al patrulea criteriu îndeplinit). Cu toate acestea, creșterea este

foarte ferm instalată, fiecare an aducând o amânare suplimentară de 0,2 ani (figura 2a). Într-un interval de timp relativ scurt, de numai 10 ani, intrarea în maternitate a fost amânată cu aproape doi ani.

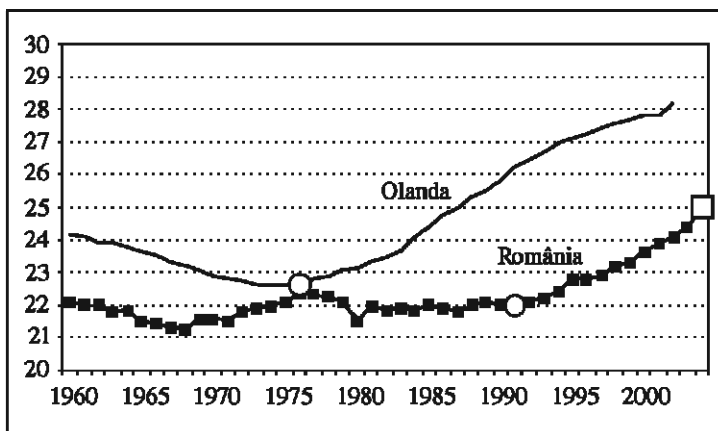
Nu doar intrarea în maternitate este tot mai mult amânată, ci și alte evenimente de viață au loc, în general, mai târziu. Căsătoria nu face excepție. Următoarea întrebare este în ce măsură nașterile au loc în cadrul căsătoriei sau în afara ei. Al cincilea criteriu cere ca vârsta medie la prima căsătorie să crească cel puțin 5 ani consecutiv. Vârsta medie la prima căsătorie a româncelor a crescut în paralel cu creșterea vârstei la prima naștere, și a crescut chiar mai rapid (figura 2b). Începutul primei faze a tranziției postmoderne în România se situează în 1991. Spre deosebire de Olanda, unde vârsta medie la prima naștere este încă superioară celei de la prima căsătorie, România e mai avansată, pentru că ea a intrat deja în fază a doua a celei de „a doua tranziții demografice” cu începere din anul 2004 (vezi figurile 2b și 2c). O posibilă explicație ar fi că în România populația este mai rezistentă la schimbările modelului de comportament reproductiv decât la schimbările de comportament nupțial, cu alte cuvinte femeile ar fi mai deschise la

Sursa: Consiliul Europei, *Recent Demographic Developments in Europe*, 2004.

Notă: Cercurile indică intrarea în prima fază a celei de „a doua tranziții demografice”, pătrățelele indică intrarea în faza avansată.

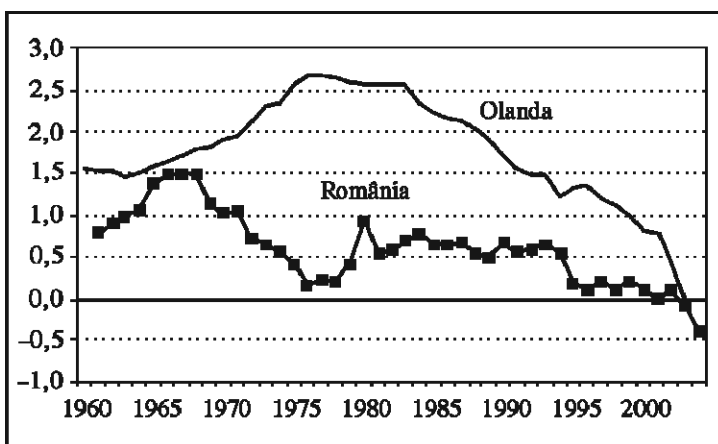
Figura 2a. Vârsta medie a mamei la prima naștere

Sursa: Consiliul Europei, *Recent Demographic Developments in Europe*, 2004.

Notă: Cercurile indică intrarea în prima fază a celei de „a doua tranziții demografice”, pătrățelele indică intrarea în faza avansată.

Figura 2b. Vârsta medie a femeii la prima căsătorie

Sursa: Calcule ale autoarei pe baza datelor publicate în *Recent Demographic Developments in Europe*, 2004 (Consiliul Europei).

Figura 2c. Diferența dintre vârsta medie la prima naștere și vârsta medie la prima căsătorie

alternative la căsătorie decât la a accepta o schimbare în preferințele pentru nașterile relativ timpurii ale modelului național.

Scăderea diferenței între cele două vârste medii se poate datora atât scăderii lungimii intervalului protogenezic, cât și creșterii proporției nașterilor din afara căsătoriei, dacă

aceste nașteri au loc la vârste tinere. O diferență negativă se datorează cu precădere celei de a doua cauze, adică creșterii proporției mamei foarte tinere care, necăsătorindu-se, nu mai contribuie la obținerea vârstei medii la prima căsătorie, deși contribuie la obținerea vârstei medii la nașterea primului copil.

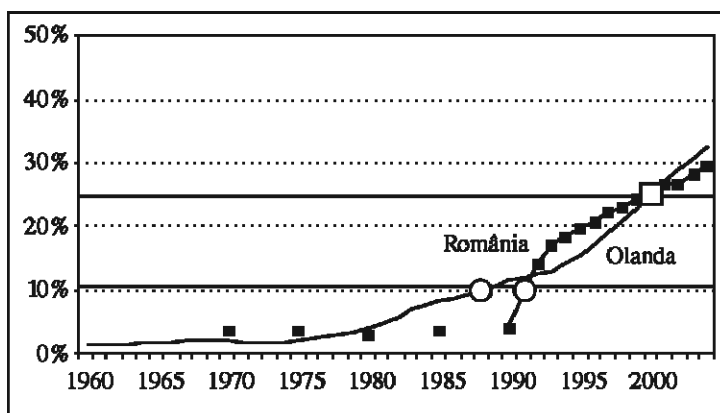
Slăbirea instituției căsătoriei: căsătoria e în declin, dar stabilitatea căsătoriilor e neschimbată

Proporția nașterilor non-maritale (figura 3a), un indicator din categoria „slăbirea instituției căsătoriei”, crește dramatic, imediat după schimbarea regimului socioeconomic în România, atingând pragul de 25%, în anul 2000. Astfel, România intră deja, conform celui de al șaselea criteriu, în faza avansată a tranziției demografice postmoderne deodată cu Olanda, fără niciun decalaj. Nici pentru faza anterioară, anume, cea a depășirii pragului de 10% nașteri în afara căsătoriei, Olanda n-a fost o precursoră.

Una dintre cauzele creșterii proporției nașterilor non-maritale este scăderea numărului căsătoriilor, care face să scadă populația expusă „riscului” nașterilor maritale. Propensiunea pentru căsătorie, exprimată în rata totală a primelor căsătorii (figura 3b), arată că mariajul devine, încetul cu încetul, tot mai puțin popular. Pragul de 0,8 prime căsătorii contractate în medie de o femeie, la care se consideră că modelul de căsătorie nu

mai este universal, este depășit (către jos), mai întâi în Olanda (1976), apoi la un decalaj de un deceniu și jumătate, în România (1993). Al șaptelea criteriu devine, astfel, îndeplinit. Totuși, în România nu se ating valori scăzute sub 0,6 de prime căsătorii pe femeie, cum se întâmplă în Olanda în anii de după 1980. Slăbirea căsătoriei ca instituție este un fapt cert în România, dar mai puțin avansat decât în Olanda.

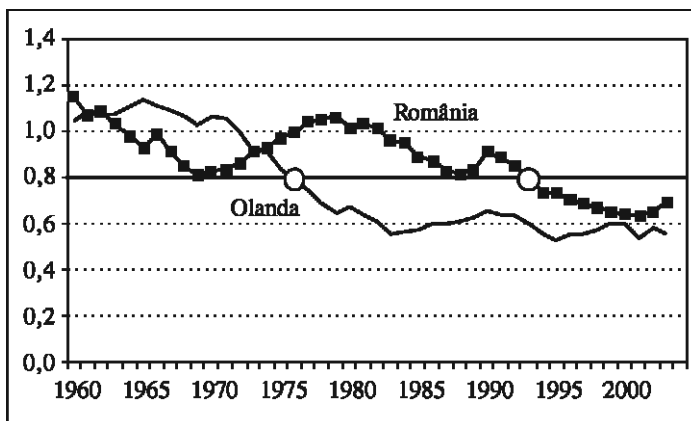
Ne-am putea aștepta ca, în paralel cu scăderea popularității căsătoriei, să crească răspândirea formelor alternative de parteneriate de viață. Din păcate, astfel de informații au fost culese pentru România pentru prima dată numai cu ocazia ultimului recensământ, fără să putem ști cât era această proporție cu ani înainte sau cu ani după 2002. Știm, totuși, că în anul recensământului, 8,5% dintre femeile din grupa de vârstă 20-29 ani coabitau. Acest procent este încă sub pragul celor 10% necesari pentru a împlini cel de al optulea criteriu de intrare în prima fază a celei de „a doua tranziții demografice” (conform schemei noastre teoretice). Tot de la recensământ știm că la acel moment nici cel de al nouălea criteriu nu era îndeplinit. Proporția femeilor niciodată căsătorite

Sursa: Calcule ale autoarei pe baza datelor publicate în *Recent Demographic Developments in Europe*, 2004 (Consiliul Europei).

Notă: Cercurile indică intrarea în prima fază a celei de „a doua tranziții demografice”, pătrățelele indică intrarea în faza avansată.

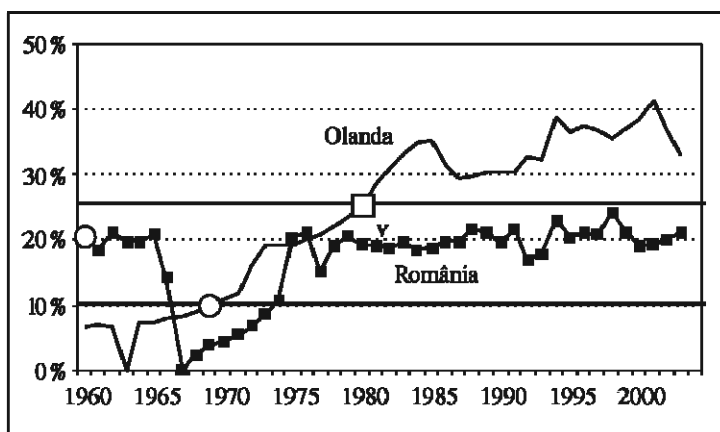
Figura 3a. *Evoluția proporției nașterilor non-maritale*

Sursa: Consiliul Europei, *Recent Demographic Developments in Europe*, 2004.

Notă: Cercurile indică intrarea în prima fază a celei de „a doua tranziții demografice”.

Figura 3b. Evoluția ratei totale a primelor căsătorii

Sursa: Consiliul Europei: *Recent Demographic Developments in Europe*, 2004.

Notă: Cercurile indică intrarea în prima fază a celei de „a doua tranziții demografice”, pătrățul indică intrarea în faza avansată.

Figura 3c. Evoluția ratei totale a divorțurilor

în grupul celor de vârstă 20-24 ani era cu puțin peste 40%, adică sub pragul celor 60% ceruți la acest criteriu.

Am putea concluziona, din rezultatele expuse până acum, că popularitatea căsătoriei scade, fără semne certe că ea ar fi înlocuită cu alte forme de parteneriate de viață, dar cu suspiciunea că e vorba doar de o amânare a căsătoriei (criteriul cinci de mai

sus s-a dovedit a fi satisfăcut) și nu de o renunțare definitivă. Totuși, cu date adecvate și mai recente obținute pe baza *Anchetei Generații și Gen 2005*, Hoem și colaboratorii (2009b) au arătat că, deși riscul relativ al începerii primului parteneriat de viață cu o căsătorie directă (fără coabitare în prealabil) scade în România, abia după căderea regimului comunist (mai exact după 1995),

răspândirea coabitării ca formă de primă uniune a început să crească sistematic cu mult înainte (mai exact, după 1970). Fără să atingă însă amploarea observată în Bulgaria sau Ungaria, în România anulului 2005 riscul relativ al începerii primului parteneriat de viață cu o căsătorie directă era încă ușor superior riscului relativ de începere cu o coabitare premaritală, spre deosebire de celelalte două țări, unde raportul era demult inversat.

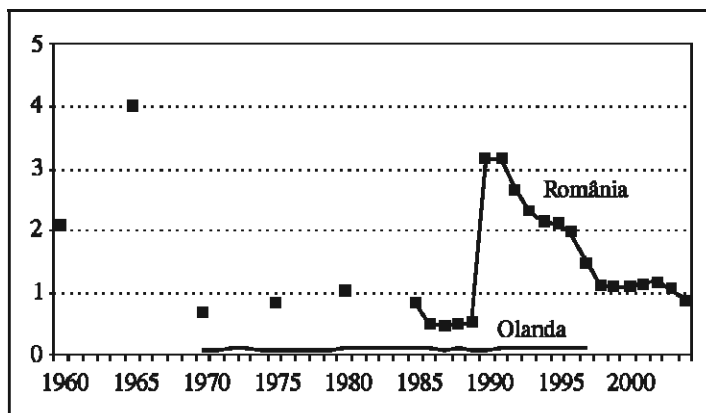
Slăbirea instituției familiei se manifestă și prin creșterea divorțialității. Criteriul relevant pentru trecerea în postmodernitate demografică este depășirea valorii de 10 căsătorii desfăcute din 100 pentru rata totală a divorțialității (al 10-lea criteriu). Acest nivel era deja atins în România, încă din 1960, de când începe seria de date luate în considerare (figura 3c). În afară de divorțialitatea încă de la început crescută, ceea ce mai este specific României este că nivelul ratei totale de divorțialitate nu s-a prea schimbat (cu excepția perioadei 1967-1974, când legislația divorțului a împiedicat desfacerea căsătoriilor, devenită extrem de costisitoare pentru puterea financiară de atunci a cuplurilor). Deși cu divorțialitate mare, românii nu divorțează acum mai mult ca înainte, stabilitatea căsătoriei nu pare afectată. În Olanda, rata totală a divorțialității a crescut progresiv.

Comportamentul contraceptiv: nu îndeajuns de modern

Ultimul criteriu investigat (cel de al 11-lea) se referă la comportamentul contraceptiv. Mai exact, indicatorul care ne interesează aici este proporția femeilor din grupa de vârstă 15-44 ani, care utilizează pilula contraceptivă. Dacă această proporție depășește pragul de 20%, atunci se poate considera că tranziția demografică postmodernă a început.

La acest capitol, România are date culese cu ocazia anchetelor succesive ale *Sănătății Reprodusei*. Astfel, proporția utilizatoarelor de pilulă contraceptivă a crescut progresiv, de la 2,3% în 1993 la 6,5% în 1999 și la 12,7% în 2004 (Ministerul Sănătății și alții, 2005). Tabloul poate fi completat cu date de la sfârșitul anului 2005 când s-a efectuat ancheta *Generații și Gen*. În ciuda prevalenței ridicate a contracepției moderne în cazul cuplurilor², proporția utilizatoarelor de pilule contraceptive era de doar 17,5%. Aceasta înseamnă că în 2005 criteriul nu este îndeplinit de România (e al treilea criteriu neîndeplinit).

Trebuie însă să precizăm că orice comparație relativă la comportamentul contraceptiv dintre România anilor 1960-2004 și alte țări, făcută doar în termeni de răspândire a pilulei

Sursa: Calcule ale autoarei pe baza datelor publicate în *Recent Demographic Developments in Europe*, 2004 (Consiliul Europei).

Figura 4. Evoluția ratei avorturilor, raportat la o naștere-vie

contraceptive este improprie, din cauza faptului că România este un caz cu totul special, cunoscut în Europa ca unul de excepție, datorită legislației sale în domeniul avorturilor și a efectelor acesteia asupra comportamentului contraceptiv. Legalizarea timpurie a avorturilor (1957), în vremuri în care metodele moderne de contracepție erau cvasinecunoscute nu numai în România, ci pretutindeni, a afectat pentru multă vreme comportamentul de control al nașterilor. Spre deosebire de societățile occidentale, unde metodele moderne de contracepție pătrund și se răspândesc gradual după a doua jumătate a anilor '60, societatea românească abia apucă să se obișnuiască să recurgă ușor și „ieftin” la avort pentru orice sarcină nedorită, atunci când avortul se interzice total (decret 770/1966) și se interzice și accesul la orice informație de planificare familială. Avortul a continuat să fie practicat ilegal în România în perioada restrictivă, și a fost reluat ca practică curentă imediat după reliberalizare (1990). Evoluția ratei avorturilor³ (figura 4) arată cât de mare este fluctuația recurgerii la avort ca mijloc de control al nașterilor în România, spre deosebire de Olanda, unde avortul joacă doar un rol de supapă pentru planificarea familială eșuată. Abia după 1990 se răspândesc liber și în România metodele contraceptive moderne (printre care și populara pilulă contraceptivă), care fac posibilă scăderea graduală a traumatizantului avort, din moment ce metodele de prevenire a sarcinilor devin tot mai ușor accesibile.

În toată această perioadă, avortul a fost folosit în România nu atât ca mijloc de amânare a nașterilor (un comportament „post-modern”), cât ca un mijloc de limitare a descendenței finale la numărul de copii doriți (un comportament calificat drept „modern⁴)” (vezi Mureșan, 2008). Dacă n-ar fi existat episodul de legalizare prematură și de acces liber la avort, dacă perioada de prohibiție a avorturilor și de stopare totală a accesului la contracepție modernă n-ar fi fost atât de lungă, cu siguranță alta ar fi fost evoluția comportamentului contraceptiv la români, iar criteriul al unsprezecelea, cel de utilizare a contracepției moderne, din cadrul analitic

al celei de „a doua tranziții demografice”, ar fi fost, probabil, îndeplinit⁵.

România, într-un stadiu atipic al celei de „a doua tranziții demografice”

Cei cincisprezece ani de tranziție socioeconomică care au urmat căderii regimului autoritar comunist și a economiei central-planificate în România, au fost însoțiți de importante schimbări demografice. Majoritatea pragurilor convenționale care semnalează începutul tranziției demografice postmoderne au fost trecute, în România, în perioada 1991-1996, dar unele evoluții au fost începute cu mult înainte și au fost apoi întrerupte de implementarea politicii pronataliste din „epoca de aur”. Este vorba, mai cu seamă, de căderea ratelor de fertilitate și persistența durabilă a nivelelor foarte joase, de amânarea nașterilor și a căsătoriilor (mai mult a căsătoriilor) și de scăderea ratelor de nupțialitate. Pe de altă parte însă, câteva dintre praguri rămân netrecute: căsătoria a rămas stabilă, celibatul definitiv este tot rar, utilizarea metodelor moderne de contracepție nu este, încă, o practică curentă.

Concluzii și reflecții asupra a ceea ce ar trebui făcut

Studiul nostru a arătat că România a început „cea de a doua tranziție demografică”, dar se află într-un stadiu aparte, diferit de ceea ce s-a întâmplat cândva sau se întâmplă acum în țări europene, unde tranziția demografică postmodernă este avansată.

În societatea românească fertilitatea foarte scăzută nu pare să fie o rezultată a preferințelor tinerilor pentru familii reduse ca dimensiune, cum e în Europa occidentală. Ea este mai degrabă o consecință a unor schimbări structurale (după cum arată Rotariu, 2006). Schimbările structurale au forțat segmentele dezavantajate să devină deschizători de drum pentru manifestările „cele de-a

doua tranziții demografice”, în ciuda preferințelor lor pentru valori mai tradiționale de familie. Modelul familiei „burgheze” nu se potrivește cu disparitățile uriașe de venituri, cu condițiile instabile de lucru, sau cu nevoia unui stil de viață flexibil. Noul comportament, odată instalat în păturile sociale mai joase, a deschis apoi drumul spre legitimizarea și acceptabilitatea formelor noi de familie, care sunt tot mai mult îmbrățișate de păturile sociale mai educate și deschid calea schimbărilor în valori și atitudini (Sobotka, 2008). Așa se face că acum nu suntem departe de situația răsturnată în care coabitarea premaritală egalează în intensitate căsătoria directă (Hoem *et al.*, 2009a), dar fertilitatea este sensibil mai joasă decât în țările occidentale.

În societatea actuală românească persistă normele și așteptările tradiționale legate de constituirea familiei, continuă politicile familiale menite să sprijine modelul vechi al familiei, cu bărbatul care aduce pâinea în casă și persistă inegalitățile de gen în familie. Ea nu se poate găsi nici într-un stadiu timpuriu, și cu atât mai puțin într-un stadiu avansat al „celei de a doua tranziții demografice”, așa cum au fost descrise pentru societățile occidentale. Am caracteriza situația schimbărilor de comportament familial în România mai degrabă ca stadiu atipic și temporar, propriu unei societăți care a eșuat să se adapteze la caracterul în schimbare al comportamentului nupțial și reproductiv. Efectele negative temporare, care constau în fertilitatea foarte joasă, persistentă inacceptabil de mult timp, și îmbătrânirea foarte accelerată, ar putea dispărea abia după ce se vor îmbrățișa principiile egalității de gen, iar politicile sociale se vor adapta la noile modele de comportament nupțial și reproductiv, astfel încât să lucreze în folosul familiei actuale și viitorul demografic al țării să nu mai fie periclitat.

Ar fi însă nevoie de studii aprofundate care să arate categoriile de populație care nu reușesc să-și îndeplinească aspirațiile familiale și, mai cu seamă, aspirațiile reproductive, care să aducă în lumină cauzele acestor

realități și care ar putea apoi recomanda acele politici de sprijinire a familiei și copilului care să fie benefice națiunii nu numai din punct de vedere numeric (cantitativ), dar și din punctul de vedere al capitalului uman (calitativ) al membrilor săi.

Note

* Țin să mulțumesc pe această cale celor doi recenzenți anonimi care au făcut recomandări și observații pertinente, ducând astfel la îmbunătățirea textului inițial.

1. Olanda este țara de origine a celui care a introdus termenul de „a doua tranziție demografică” în studiile de populație (Dirk van de Kaa, 1987).

2. Raportul GGS (UNFPA și alții, 2009) arată că 61% din populația feminină de vârstă 18-49 ani, aflată într-o relație de cuplu, utilizează metode de contracepție modernă (pilulă, prezervativ, dispozitive intrauterine etc.) la data interviului.

3. Numărul de avorturi apare în volumul Consiliului Europei (CE 2004) chiar și pentru o selecție de ani aparținând perioadei comuniste când avortul era ilegal în România. Nu cunoaștem care este sursa exactă a acestor informații publicate de către organismul european, dar după cunoștințele noastre furnizorul ei de date nu este altul decât Institutul Național de Statistică (care însă nu a prezentat asemenea date în publicațiile proprii). Același lucru se poate spune și despre datele privind nașterile non-maritale din perioada comunistă, întrucât cunoaștem că în România asemenea date se culeg abia din 1991. O oarecare prudență se impune deci în acceptarea veridicității lor.

4. Comportamentul contraceptiv calificat drept „tradițional” este cel care nu face uz nici de metode de contracepție modernă și nici nu folosește avortul ca mijloc de întrerupere a sarcinilor nedorite.

5. Cititorul interesat mai degrabă în explicarea variabilelor socioeconomice care intervin în utilizarea pe scară mare a avortului în România, decât într-un raționament retrospectiv (de altfel imposibil de verificat) despre probabilitatea unui alt comportament contraceptiv decât cel care a funcționat pentru foarte mult timp în România, poate consulta cu mare încredere studiul cercetătorului de la Columbia University, Cristian Pop Eleches (2006).

Bibliografie

- Council of Europe (2004). *Recent Demographic Developments in Europe*.
- Hoem, J.M., Jasilioniene, A., Kostova, D., Mureșan, C. (2009a). Traces of the Second Demographic Transition in four selected countries in Central and Eastern Europe: Union formation as a demographic manifestation. *European Journal of Population*, 25(3), pp. 239-255.
- Hoem, J.M., Kostova, D., Jasilioniene, A., Mureșan, C. (2009b). The structure of recent first-union formation in Romania". *Romanian Journal of Population Studies*, III(1) pp. 33-44.
- Ministerul Sănătății, Banca Mondială, UNFPA, USAID, UNICEF (2005). *Studiul Sănătății Reprodusei. România, 2004. Raport sintetic*, mai 2005.
- Mureșan, C. (2007). How advanced Romania is in the Second Demographic Transition?. *Romanian Journal of Population Studies*, vol. 1(1-2), pp. 46-60.
- Mureșan, C. (2008). Impact of Induced Abortion on Fertility in Romania, *European Journal of Population*. vol. 24(4), pp. 425-446.
- Mureșan, C., Hărăguș, P.T., Hărăguș, M., Schroeder, C. (2008). *Romania: Childbearing metamorphosis within a changing context. Demographic-Research*, vol. 19 (23): pp. 855-906. <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/23/19-23.pdf>.
- Pop-Elecheș, C. (2006). The Impact of an Abortion Ban on Socioeconomic Outcomes of Children: Evidence from Romania. *Journal of Political Economy*, vol. 114(4), pp. 744-773.
- Rotariu, T. (2006). Romania and the Second Demographic Transition. The Traditional Value System and Low Fertility Rates. *International Journal of Sociology*, vol. 36(1), pp. 10-27.
- Sobotka, T., Zeman, K., Kantarova V. (2003). Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: a Second Demographic Transition View. *European Journal of Population*, vol. 19, pp. 249-277.
- Sobotka, T. (2008). The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. În: *Childbearing Trends and Policies in Europe*. T. Frejka, J.M. Hoem, T. Sobotka, L. Toulemon (eds.). *Demographic-Research Special Collection 7*, pp. 171-224.
- UNFPA, MPIDR, INS (2009). *Studiul Genezei și Gen. Raport valul 1, 2007*, ftp://ftp.unfpa.ro/unfpa/Raport_GGS.pdf
- Van de Kaa, D.J. (1987). „Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, vol. 42, nr. 1.

Primit la redacție: iunie, 2010